

*Mâniciysen gel otur.
Mânime mâni yetir
Mâniciliğin bilem
Yedi meyve bir getir.*

Mâni ve Bilmecelerimizde Geçen Meyve Adlarının Türkçe'deki Kullanımları Üzerine Bazı Tespitler

Mehdi Ergüzel*

Özet

Bu yazıda mâni ve bilmecelerimizdeki meyve adları Türkçedeki kullanımı bakımından incelenmiştir. Mâniler sözlü edebiyatımızın en güzel örnekleri arasındadır. Bilmeceler de bazı bakımlardan mâniyi andıran nükteli, düşündürücü, eğlendiren dörtlüklerdir. Dilin incelikleri araştırılırken sözlü edebiyat ürünlerine de yer verilmelidir. Biz de bu çalışmamızda söz konusu manzumelerin Türkçe bakımından hangi özellikleri taşıdığını araştırdık. Mânilere ve bilmecelere, içlerinde yer alan "meyve" kelimesinin geçiş tarzları açısından yaklaştık. Meyve kavramının tarihi metinlerden günümüze kadar gösterdiği çeşitlilik üzerinde durduk. Sonra yaşayan Türk şivelerindeki meyve adlarına temas ettik. Daha sonra bu manzumelerde geçen meyve ile ilgili kavramların kullanım tarzlarını ele aldık. Meyvelerin renkleri, tatları, kokuları, şekilleri, yetiştiği yerler ve diğer özellikleri ile ilgili olarak bu şiirlerdeki kullanım tarzlarına dikkat ettik, tasnifler yaptık. Bunların kelime grupları içindeki geçişlerini sunduk. Bu çalışma ile kültürümüzün zenginliklerinden birisinin Türkçede ifade ettiği değer anlaşılmasına çalışıldı.

Anahtar Kelimeler : Mâni ve bilmece, meyve kavramı, Türkçedeki gelişimi, mâni ve bilmecelerde meyve

Abstract

Ballads constitute the outstanding samples in our spoken language. Similar to them riddles are entertaining, carrying particular purposes in meaning and witty stanzas. When studying on a language, spoken language must be considered as well. Having said so, in this work we have studied so called poems in terms of what they have in the Turkish language.

* Doç. Dr. , Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
E-Posta : merguzel@sakarya.edu.tr

Mehdi Ergüzel

The word "fruit" which is frequently used with both ballads and riddles is thoroughly studied. The variety of the concept of the word "fruit" from historical context up to now it is used is reviewed. Fruit types used in living Turkish dialects are also touched. And then how fruit and related concepts are used in those poems is discussed. Colour of the fruit, their taste, nature, smells, where they are grown, as well as other features such as how they are used in those poems is attached the utmost importance. How they are used in word groups is also presented. And finally, with this attempt just one aspect of the deep Turkish culture and what it means for others is hoped to be revealed.

Güzel Türkçemiz üzerinde son yüzyıl boyunca verimli ve yararlı binlerce ilmî ve kültürel çalışma yapıldı, Türk milletinin bilgisine sunuldu. Kütüphanelerimizi dolduran yazma eserlerin önemli bir kısmı yeni harflerle tekrar kazanıldı. Yapılan gramer incelemeleriyle dilimizin tarihten bugüne geçirdiği safhalar anlaşıldı, ses ve şekil özellikleri aydınlatıldı. Sözlük çalışmalarıyla da Türkçemizin ifade zenginlikleri ve söz varlığı tanıtılmaya çalışıldı

Dil bilgisi çalışmalarının ses ve şekil incelemelerinin yanı sıra kelime serveti, cümle ve ifade kalıpları yönünde gelişmesi beklenmektedir. Hem tarihî hem de yakın devir eserlerinin bu bakımdan incelenmeye ihtiyacı vardır. Bir taraftan her yüzyıla ait söz varlığı ortaya konulurken, diğer taraftan şair veya yazarların özel sözlükleri ve üslûp özelliklerini yansıttığı ifade kalıplarını değerlendirecek çalışmalar yapılması düşünülmektedir.

Temel söz varlığı bir dilin gücünü temsil eder. Söz varlığı denince ilk akla gelen kelimedir. Bu konuda verimli ve ufuk açıcı çalışmaları olan Doğan Aksan; "Sözcükbilim, **dilin söz varlığını, yani sözcüklerini, türetmede görev alan biçimbirimlerini, birleşik sözcük, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz gibi öğelerini incelemeye yönelik**, bu öğelerin kökenlerini, oluşumlarını araştırarak biçim ve anlam açısından gelişmelerini saptamaya çalışan bir dilbilim dalıdır." diyor.(Aksan,1996)

Söz varlığı bir dilin servetidir. Yüzyıllar içinde dilin kendini işleye işleye kazandığı bu zenginlik çeşitli özellikteki sözlüklere ve örneklendirilmiş kaynaklara aktarılmadıkça, yaşayan nesiller ve sonradan gelecek dillerinin inceliklerini tanıyamazlar, sadece kendi dönemlerinin sınırlı anlatım imkânlarıyla yetinmek zorunda kalırlar.

"Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz."(Aksan,1996:7)

Türkçe cümle yapısında kelime gruplarının önemli bir yeri vardır. Hele isim ve sıfat tamlamaları neredeyse cümlenin vazgeçilmez unsurları hâlinindedir. Tek kelimeyle anlatılamayan duygu ve düşünceler "kelimelerin izdivacı" denilen ustaca bir araya gelişlerle ifade edilir. Türkçe anlatımın sayısız güzel örneklerini isim ve sıfat tamlamalarında buluruz.

Aksan'a göre, söz varlığı, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddî ve manevî kültürünün yansıtıcısı dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünölmelidir. Her millet hayatı kendi penceresinden görür. Bu bakış tarzı, toplumların dili oluşturma ve geliştirme yolunda hareket noktasıdır. Yaşama üslubu ile dil arasında da yakın bir ilgi vardır. Aynı nesnelere farklı zamanlarda ve değişik dillerde ayrı kelimelerle anlatılmış bazen de söz grupları ortaya çıkmıştır.

Türkçenin adlandırma ve farklı durumları söz oyunları ile anlatabilme yeteneği çok yüksektir. Asırlar içinde kullanıla kullanıla yeni anlamlar kazanan bazen daralan bazen genişleyen kelimelerin içyapısı, araştırmacılar için tükenmez kaynaktır.

Atasözleri, bilmeceler, mâniler, türküler, deyimler ve hatta şarkı sözleri belirttiğimiz söz varlıkları açısından incelenmeli, örnekli dökümleri ortaya konulmalıdır.

Türk mânileri, edebiyatımızın iddiasız gibi görünen şen çocuklarıdır. Onlardan örnekler okuyarak zaman zaman birbirimize takılır ve güleriz. Fakat işin içine ciddi bir inceleme girince mâniler, heybetli ve renkli çehresiyle gücünü gösterir.

"Türk folklorunun önemli bir şiir türü de mânidir. Yüzyıllar boyunca çoğunlukla kulaktan kulağa aktarılıp günümüze ulaşan mânileri kimler söylemiştir, pek bilemeyiz."

Sami Akalın, mânilerin kaynağını açıklarken: "*Gökteki bulut, ağaçtaki yaprak, daldaki gül, saksıdaki karanfil, raftaki sini, küpteki bulgur, kulaktaki küpe, parmaktaki yüzük, denizdeki kayık, deredeki balık... mâni yakıştırdırken söz başı olur. Bu ve benzeri bir sözle mâniye başlanır ama sözün sonu ille bununla ilgili olmak zorunda değildir; mâniyi yakıştıran içindekini anlatır. Mânilerin çoğu döner-dolaşır sevgiliye ulaşır.*" diyor. (Akalın, 1972)

Kelimenin sözlük karşılığı, "*dört mısralı ve kendine mahsus makamları olan manzume*"dir. Fakat bu kendine özgü makamları olan dört mısradan kurulu şiirlerin söyleyicileri ve okuyanları vardır da yazarları -ya da kişileri- yoktur, bilinmemektedir. Türk toplumsal

Mehdi Ergüzel

hayatının tam bir "ifadesi" sayılan halk edebiyatımızın ürünleri arasında, mânilerimiz İslâmlıktan önceki Türk edebiyatından günümüze kadar çeşitli Türk katları arasında yaşamasını sürdürmektedir.

Anadolu Türklerinin "mâni", Azerî Türklerinin "bayatı" dedikleri bu şiir biçimini Kazak ve Kırgızlar "aytıpa, kayım, öleng"; Step ve Kırım Tatarları "çing, çink", Özbekler de "aşule, koşuk" diye adlandırırlar.

Türkçe Sözlük'ün son baskısında mâni "*Genellikle birinci, ikinci ve dördüncü mısraları uyaklı olan, daha çok hecenin yedili ölçüsüyle söylenen halk şiiri*" ifadesiyle tanıtılmaktadır.

Mâni sözünün kaynağı tam olarak bilinmemekle beraber bu konuda kaynaklarda değişik yorumlar vardır. Ahmet Vefik Paşa'ya göre mâni "*usulsüz, darpsız elhan ile tegannî olunan vezinsiz, manasız güfte*" dir.(Göksu,1970)

Giriş

Marmara Üniversitesi Türkiyât Araştırma ve Uygulama Merkezi, son yıllarda uluslar arası seviyede düzenlediği "Türk Kültüründe, Ayrıntılar" başlığı altındaki toplantılarla kültürümüzün kaynaklarına gidilmesi, temel kavramlarının aydınlatılması yolunda son derece verimli bir ilim ve kültür zemini oluşturmaktadır.

Bu toplantı için "meyve" kavramını mânilerimizde ve bilmecelerimiz içinde araştırarak tarama-tahlil yoluyla 1100 civarında mâni ve bilmecemizi inceledik.Önce meyve ve çeşitlerinin temel tarihî metinlerimizde hangi isimlerle geçtiğini, zamanımızın Türkiye dışında yaşayan şivelerinde bunların hangi adlarla söylenip yazıldığı konusunda kısa tespitler yaptık.

Meyve ve eş anlamlısı yemişin Türkçe sözlüğümüzdeki anlamını belirterek mâni ve bilmecelerimizdeki meyvelerin Türkçemize kazandırdığı kullanım çeşitliliğini söz servetimiz yönünden değerlendirmeye başlayalım.

1. TDK 'nın Türkçe Sözlük'ünde :

meyve (Far. Mive)

- 1.bot.: Bitkilerde çiçeğin döllenmesinden sonra yumurtalığın gelişmesiyle oluşan, tohumları taşıyan organ, yemiş.
2.mec.: Ürün, sonuç, kâr

Meyve kelimesine bağlı olarak türemiş ve birleşik şekillerinden: *meyvedar, meyvehoş, meyvelen-,meyveli, meyvelik, meyvesiz, meyvesizlik...*

yemiş (is.)

1.Bitkilerde çiçeği döllenmesi sonunda meyve yapraklarından oluşan ve tohumu taşıyan organ, meyve

Bu kelime de yapım ekleriyle; *yemişçi, yemişçil, yemişen, yemişlenme, yemişlenmek, yemişli, yemişlik..* gibi bir kullanım çeşitliliği içindedir.

2. Tarihi Metinlerde “Meyve” Kavramı:

İlk sözlüğümüzden başlayarak bazı tarihî metinlerin sözlüklerinde geçen meyve isimlerine bakıldığında aşağıdaki kelimelerle karşılaşılmaktadır:

2.1. DLT (Divanü Lûgati't – Türk) de:

- almıla** (I, 130–11) / alma; **kımız almıla** (I, 366–2); ekşi elma anlamında
büken (I, 399–17); karpuz, hint kavunu
çahşak (I, 469–14); kurutulmuş kayısı, üzüm gibi meyveler
çawju (I, 422–23); meyvesi acı ve kırmızı bir ağaç
dava (III, 237–16); ılgın ağacı meyvesi
amşuy (I, 115–3); bir çeşit sarı erik
erük (I, 67–19); şeftali, kayısı, erik gibi meyvelere verilen genel ad
erüklük (I, 152–25); erik bahçesi, **tülüg erük** (I, 69–20); şeftali
sarug erük (I, 69–21); kaysı, zerdali, **kara erük (I, 69–22);**
eriklen - (I, 294–19,); erik meyvesi ver-, **erükse** - (I, 303–5,); canı erik iste-

kagun (I, 15–16) (13 yerde); kavun
kak (II, 282–11); meyve kurusu, **karamuk** (I, 487–22); karamuk
kat (III, 146–24); dikenli nesnenin meyvesi, **katlan** – (III, 196–19); meyvelan -
küli (III, 234–4); yarmadan çekirdeğiyle kurutulan zerdali, kayısı, şeftali, erik gibi meyveler, **limgen** (I, 444–1); sarı erik
maygıl (olgun) (III, 175–17); meyvelerde çürümeye yaklaşma hali
mesiç üzüm (I, 360-16); kara üzüm
sengeç/senkeç (III, 381-14); fındık gibi küçük ve tatlı bir elma ,
şekirtürk (I, 507–4); fıstık,
şöpik / çöpik (I, 390-5); meyve yenildikten sonra atılan çöp ,
şuglu (I, 431-6); tilki üzümü, **talka / tarka** (I, 179-6); koruk
uhak (I, 116-10); kayısı, erik gibi meyvelerin suyu
üzüm (I, 75-7 ..., II, 16-25 ..., III, 8-22)
üzümlen –(I, 295-4,6); üzüm ver
yafışgu / yumuşga (III, 48-13); kızılıcık veya güren denilen dağ yemişi
yagak (I, 90-7) (5 yerde); ceviz, **yagaglıg** (III, 50-7); cevizli,
yagıglık (III, 51-17); cevizlik
yemiş (II, 12-18) (7 yerde); meyve , **yemişlen-** (II, 269-24); meyve ver-
yemşen (III, 37-5); Kıpçak ülkesinde biten bir kır yemişi
yigde (I, 31-25) (3 yerde); iğde , **yikte** (I, 31-26);

Aradan geçen bin yıla rağmen yukarıdaki listede yer alan meyve adlarından karamuk,üzüm ve yemiş aynen; almıla ,erük ve yigde ise küçük ses farklarıyla yaşamaktadır.Diğerlerine ise Türkiye ve dışındaki ağızlarda rastlandığı söylenebilir.

2.2. Kutadgu Bilig'de Meyve:

Sadece “yimiş” kelimesiyle birkaç yerde geçmektedir.

2.3. **Dede Korkut Kitabı'nda**, meyve adı olarak;
alma ,kavun ,kızılçuk ,üzüm kelimeleri geçmektedir.

2.4. **Gülistan Tercümesi'nde**;
alma ,armut koz ,üzüm,yimiş kelimeleri tespit edilmiştir.

2.5. **İrşadü'l – Mülûk'ta**;
koz,yaş üzüm,yimiş geçmektedir.

2.6. 14. yüzyıl mesnevilerinden **Süheyl ü Nevbahar'da** meyve adlarından;
alma, kak, üzüm, yimiş, yimişlü, yimişsüz kelimeleri vardır.

2.7. 15. asır başı eserlerinden **Muhammed Bin Hamza'nın** Kur'an Tercümesi'nde meyve adlarından;
bostan erük, hurma, incir, kavun, nar, üzüm yimiş ve zeytin bulunmaktadır.

2.8. Yine 15. asır eserlerinden Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi'nde; *alma,armud,hurma,üzüm,yimiş,zeytin* kelimeleri vardır.

2.9. **Yeni Tarama Sözlüğü'nde** tespit ettiğimiz meyve isimleri:

alma, bögrek eriği (can eriği),bunduk (findık), çağala,çirtik (küçük üzüm salkımı),göğem (bir çeşit dağ eriği),hayır (incir),koz (ceviz),hurma koruğu (olmamış, ham hurma),kuşdili (karaağacın yemişi),kuş üzümü (çekirdeksiz ufak üzüm),lüfen (mayhoş nar),payam (badem),sarı erik (zerdali),sumak (ekşi yemiş ve ağacı)tıb-incir (baba incir),toyuz ağırşığı (yer elması, şalgam),yimiş (yemiş, meyve),yimişlen-, yimişlü (meyveli ağaç)

3. Yaşayan Türk Şivelerinde Meyve Adları :

armut (Trk., Uyg., Az.),*almurut* (Krg., Özb.), *almurt* (Kzk.)
armut (Trkm.), *gruşa* (Başk., Tat., Rus),*kertme*(Malk.)
ayva : (Trk., Başk., Kzk., Krg., Tat., Rus),*bey alma* (Krg.)
beyi (Trkm.),*behi* (Özb.),*bihi* (Uyg.),*heyva*(Az.)

ceviz (Trk.) , *cövüz*, *goz* (Az.),*hoz* (Trkm.),*jangak* (Kzk.),*cangak* (Krgz.)
yangak (Özb.),*yanak* (Uyg.),*estirhen setlevigi* (Bşk.),*eçtirhen çiklevigi* (Tat.)
çağla alça,badam(Az.),bişmegen(alıça yimiş)/Bşk.,bişmedik mive,novça(Trkm.)
pispegen,badam,örük,şiye((Kzk.),kök,kam,bıspagan(Krgz.),gora (Özb.) gora, çala pişkan, örük, alça, badam / Uyg.,pışmegen, alıça cimiş(Tat.)
çilek *çiyelek*(Az.),*yir yilegi* (Bşkrt.), *cir cilegi* (Tat.)
kulpınay,kulpunay,kulubnay(Kzk.,Krgz.,Özb.)
kızıl bölcürgen (Uyg.) , *kulubnika* –Trkm. / Rus
dut *tut* (Az., Bşk., Tat., Özb., Uyg.), *tut* (Trkm.), *tut* (Krgz.),*tutovaya* (Rus)elma
alma – Hepsinde aynı , *alme* (Özb.)
erik
alça, *alıça* (Bşkrt.), *alşa* (Özbk.), *alhur* (Uyg.), *alıça*(Rus)
badem
badam (Tat.), *mindal* (Bşk., Tat, Rus)
bag , üzüm bağı
teneklik (Az.) , *yözöm baksahı* (Bşkr.),*bak* (Kzk.), *yözim bakçası* (Tat.),
üzümlük (Trkm),*üzümlük* , *üzümzar* (Uyg.),*cüzümzar* (Krgz.),*takzar* (Özb.)
bostan
kavın – *karbız basıvı* , *bakçası* / *baksahı* (Tat., Bşkrt.)
bakça, *bossan* (Trkm.),*kön bakça* ,*darbız bakça* (Krgz)
bakşa(Kzk.),*paliz* (Özbk.),*kogunluk* ,*kogun* – *kapaklık* (Uyg.)
findık *lesnoy eroy*,*funduk*(Rus),*pıntık* (Trkm.),*pıntık* (Uyg.)
mayda jangak (Kzk.),*yeryangak* (Özb.)
fistık
fistıg(Az.),*fistaşka* (Bşkrt., Rus)
piste (Kzk., Krgz., Özb., Uyg., Tat.),*pisse* (Trkm)
hurma
(Trk., Az., Özb., Uyg., Trkmm. aynı) ,*hörme* (Tat., Bşkrt.),*kurma* (Kzk., Krgz.)
igde

iyde (Trk., Trkm., Az.), *jiyde*, *ciyde* (Krk., Krgz., Özb., Uyg.)
yimiş törö (Bşkrt.), *cimiş tör* (Tat.)
kestane (Trk., Az.),
şabalıd (Az., Özb.), *kaştan* (Rus, Kzk., Krgz., Tat., Trkmn., Uyg.)
kızılçık
gızılçık (Az.), *kızıl* (Bşkrt., Tat.), *kızıl tal* (Kzk.)
kızıl (Trkmn., Rus, Tat.), *çiye* (Krgz., Uyg., Özb.)
kiraz
gilas (Az., Krgz., Özb., Uyg.), *kızıl şiye* (Kzk.), *tatlı çiye* (Tat.)
harı siye (Bşkrt.), *çereşniya* (Krgz., Trkmn., Rus)
limon - Hepsinde aynı
incir (Trk., Trkmn., Tatar, Rus)
encir (Az., Özb., Uyg.), *injir* (Bşkrt., Kzk.), *ancir* (Krgz.)
karpuz
garpız (Az.), *karbuz* (Bşkrt.), *karbız* (Kzk.), *darbız* (Krgz.)
tervuz (Özb.), *tavuz* (Uyg.), *arbuz* (Rus)
kavun
yemiş, *gavun* (Az.), *kavın* (Bşkrt., Kzk., Tat.), *gavun* (Trkm)
koğun (Uyg.), *kön* (Krgz.)
kayısı
abrikos (Tat., Rus, Bşkrt.), *gaysı*, *erik* (Az.), *örük* (Kzk., Özb.)
örük (Krgz.), *gülkak örük* (Uyg.)
meyve
meyve (Az.), *mîve* (Trkmn.), *mive* (Uyg.), *meve* (Özb.)
yimiş (Bşkrt.), *cimiş* (Tat.), *mömö – cemiş* (Krgz.)
jemi - jidek (Krgz./Malk.), *frukt* (Rus)
nar
Trk., Az., Bşkrt., Tat., Trkmn. aynı), *anar* (Kzk., Krgz., Uyg.)
enar (Özb.), *granat* (Rus, Bşkrt., Tat.)
portakal
portağal (Az.), *apelsin* (diğerleri ve Rus)

Mehdi Ergüzel

şeftali

şefteli (Az.), *şabdali* (Kzk., Krgz.), *şetdali* (Trkmn.)

şaptul (Uyg.), persik (Bşkrt., Tat., Rus)

üzüm

(Trk., Az., Özb., Trkmn., Uyg. Aynı)

yözöm (Krgz), *jüzim* (Kzk.) *jözim* (Tat.), *vinograd* (Rus)

vişne

albalı (Az.) ,*alça* (Krgz.), *alçe* (Özb.) ,*siye* (Bşkrt.) ,*siye* (Kzk.)

çiye (Tat.), *vişnya* (Trkmn., Rus)

yemiş

(Trk., Uyg.), *meyve* (Az.),*yimiş* (Bşk.)*jemiş* (Kzk./Malk.),*meve* (Özb.)

cimiş (Tat.),*iymiş* (Trkmn.), *yel – yemiş* (Uyg.)

zeytin

zeytun (Az., Özb., Uyg.),*zeytün* (Bşk., Kzk.),*zeytûn* (Trkmn.) *olivkaf* - Rus, Krgz.

Yaşayan Türk şivelerinde zamanımızda kullanılan meyve adları arasında karşılaştırmalı olarak yaptığımız tespitte meyve adı olarak geçen otuz kadar kelimededen; alma, armut, çilek.dut, hurma, iğde, kızılıçık, limon, incir, karpuz, kavun, yemiş ve zeytin küçük ses farklarıyla ortaktır..Diğerleri bazen biri ötekinin adı olarak kullanıla gelmektedir.Meselâ Kırgız Türkleri ayva için bey alma; Azerbaycan Türkleri çağla için badam,kayısı için erik.. demektedir. Bazı meyve adları da Rusçadan grçmiştir:kulubnika,çereşniya..Tıpkı Rusçaya Türkçeden bazı meyve adlarının geçmesi gibi: alıça,arbuz,incir,kızıl..

B. Mânilerimizde Meyveler

Meyve Yaz'ılan Gelir.

İncelediğimiz ,meyve ile ilgili 650 kadar mânide, meyvelerin diğer kelimelerle oluşturduğu ifadeler, aşağıdaki tasnife tabi tutulmuştur;

1. Meyvenin bulunduğu yeri belirtenler :

Mânilerde meyvenin bulunduğu yer; *ağaç, asma, bağ, bahçe, baş, bel, çubuk, dağ, dip, yer...* gibi kelimelerle anlatılır. Daha ziyade isim tamlamaları halindedir:

ağaç yemişi, ak üzümün asması, armudun dalı, ayva dalı, badem yeri, bahçe bar emaneti, bahçelerin narı, bahçenizin dutu, çiğdemli dağlar, dut ağacı, dut altı, dut dalı, dut dibi, elma altı, elma(nın) dalı, erik altı, erik beli, erik dibi, elma altı, fındıklığın başı, fındık çubuğu, fındık dal(lar)ı, hurma dalı, iğde dalı, iğdenin dibi karamış dalları, , kiraz fidanı, nar ağacı, nar üstü, portakalın dalı, şeftalinin dalı, üzüm bağları, zerdali dalı...

2. Meyvelerin, renklerini belirtenler:

2.1. İsim tamlaması halinde

armudun alı, armudun sarısı, ayva sarısı, elmaların alı, karamüğün alı, kiraz karası, limon sarısı,vişne moru

2.2. Sıfat tamlaması halinde

Meyve renkleri ak, al, kara, pembe, sarı, siyah, kızarmış sıfatlarıyla birlikte grup oluşturmaktadır:

<i>ak çiğdem</i>	<i>kara dut</i>	<i>pembe üzüm</i>
<i>ak kavun</i>	<i>kara erik</i>	<i>sarı bostan</i>
<i>ak üzüm</i>	<i>kara kiraz</i>	<i>sarı çiğdem</i>
<i>al armut</i>	<i>kara üzüm</i>	<i>sarı hurma</i>
<i>al elma</i>	<i>kara yemiş</i>	<i>sarı kavun</i>
<i>al üzüm</i>	<i>kızarmış nar</i>	<i>sarı kiraz</i>
<i>sarı limon</i>		
<i>siyah üzüm</i>		

2.3. Sıfat-fiil grubu hali

bostanı gök bozulan

3. Meyvenin şeklini, yapısını belirtenler:

3.1. İsim tamlaması halinde

elmanın değirmisi, elmanın hevengi, elmaların irisi, elmanın kovuğu, zeytinin iris

3.2. Sıfat tamlaması halinde

alçak ceviz, alçak yemiş, ufacık kuş üzümü, yapraksız meyve

3.3. Kısaltma gruplarıyla

3.3.1. Bulunma grupları

<i>ağaçlarda kestane</i>	<i>cebinde kuru üzüm</i>
<i>asmada üzüm</i>	<i>çarşıda hurma</i>
<i>ayvada nar</i>	<i>çilli tabakta zeytin</i>
<i>bahçede iğde</i>	<i>çini tabakta badem</i>
<i>bahçede kocayemiş</i>	<i>dağ başında kestane</i>
<i>bahçelerde ak yemiş</i>	<i>dalda kiraz</i>
<i>bahçelerde al erik</i>	<i>dal üstünde vişne</i>
<i>bahçelerde kara dut</i>	<i>derelikte kestane</i>
<i>bahçelerde kayısı</i>	<i>derede kirazlar</i>
<i>bahçelerde kestane</i>	<i>ev ardında yemişler</i>
<i>bahçelerde kirazlar</i>	<i>evin önünde vişne</i>
<i>bahçelerde mor mürdüm</i>	<i>gümüş tabaklarda nar</i>
<i>bahçelerde muşmula</i>	<i>havuz etrafında nar</i>
<i>bir dalda iki kiraz</i>	<i>karpuz içinde çiğit</i>
<i>bir dalda iki yemiş</i>	<i>konsol üstünde ceviz</i>
<i>bir dalda iki ceviz</i>	<i>sepette nar</i>
<i>bostanlarda karpuzlar</i>	

3.3.2. Ayrılma grubu

nardan ileri

3.3.3. Vasıta grubu

dutla mevlüt

3.3.4. İsnat grubu

çevre dolusu yemiş

3.3.5. Eksiltili cümleyle

dereboyu kestane

dağın başı kestan

4. Meyvenin cinsini, çeşidini belirtenler :

4.1. İsim tamlaması

bahçe kirazı

dere elması

derenin alıcı

kara üzüm kurusu

kayısının kurusu

4.2.Sıfat tamlaması

çalı kiraz

kuru üzüm

yaş üzüm

torsuz elma

turfanda yemiş

4.3. Eksiltili cümleyle

üzümlerim müşküle

5. Meyvenin unsurunu veya parçasını belirtenler :

5.1.İsim tamlaması

armudun sapı

bademin kökü

dutun yaprağı

elmanın dilimleri

erik çiçeği

fındığın içi

incirin sütü

karamuk kökü

karpuzun suyu

kavun dilimi

kavun içi

nar çiçeği

narın kabuğu

nar tanesi

Mehdi Ergüzel

portakalın dilimi *zeytin yağı*
üzüm salkımı *zeytin yaprağı*
üzüm tanesi

6. Meyvenin lezzetini belirtenler :

6.1. İsim tamlaması

kara dutun tad
üzümün tadı

6.2. Sıfat tamlaması

acı elma *ham armut*
ballanmış kestane *ham erik*

6.3. İsnat Grubu

meyvesi bal

7. Meyvenin görünüşünü ve kalitesini belirtenler :

7.1. Sıfat tamlaması

çiçek çiçek kirazlar *sıra sıra bademler*
çürük elma *şirin nar*
olgun meyve *taze kiraz*
sıra sıra alıçlar *yeni nar*
sıra sıra dutlar

7.2. Eksilteli cümle ile

elmayı saya saya, iğdeler dolam dolam, kestane dizim dizim

8. Meyvenin miktarını belirtenler :

8.1.İsim tamlaması

elmanın biri *elmanın yarıs*
elmanın dördü *elmanın yigirmisi*

8.2.Sıfat tamlaması

beş elma *sepet sepet nar*
bir kilo yemiş *üç elma*
bir üzüm *yedi nar*
iki elma *yedi türlü meyve*
kelep kelep üzüm

8.3. Tekrar grubu

ayva nar *dutlu dutlu*
bahçe bar *elma elma*
findık fıstık *kavun karpuz*

9. Meyveye yakıştırılan özel vasfı belirtenler :

9.1. İsim tamlaması

ayva nar emaneti *elmaların en hası*
cennet narı *narın hası*
elmanın hası *zerdalinin dayısı*

9.2.Sıfat tamlaması

gül veren bostan

10. İnsanın bir özelliğine kinayeli meyveleri belirtenler :

10.1. Sıfat tamlaması

elma yanak *kestane kebab yâr*
elma yanaklı *kiraz dudak*
elma elma yanaklar *muşmula suratlı*
karpuz memeli kızlar *turunç memeli*

10.2 İsnat grubu

ağız burnu badem ,dudağı kira

Mehdi Ergüzel

10.3. Edat grubu
dudakları nar gibi

10.4. Ayrılma grubu
vişneden entari

11. Eşya yapımında kullanılan veya bir nesneye benzeyen meyveleri belirtenler :

11.1. Sıfat tamlaması
fındık altın
kiraz takım

11.2. İsnat grubu
tabakası ceviz
evleri badem yeri

12. Meyvenin yetiştirildiği şehri belirtenler :

12.1. İsim tamlaması :

Amasya kirazları
Amasya'nın elması
Aydın bağı
Diyarbakır karpuzu
Kâbe hurması
Kıbrıs'ın meyvesi
Kütahya'nın ayvası

Maraş'ın bağları
Şam dutu
Şirvan'ın şirin narı
Tekirdağ'ın kavunu
Urfâ'nın yaş üzümü
Maraş'ın bağları
Üsküdar'ın bağı

12.2. Bulunma grubu :
Düziçi'nde kestane

13. Meyvenin zamanını, mevsimini belirtenler :

13.1. İsim tamlaması

kiraz ayı, yaz elmas

13.2. Zarf-fiil grubu

elmalar allananda, kiraz ayı gelende

13.3 Bağlama grubu

kiraz ile orak (zamanı), ya kiraz ya yaz

14. Meyveyle ilgili varlıkları belirtenler :

14.1. Edat grubu

*bahçe kirazı gibi
bir salkım üzüm için
çiğdemli dağlar gibi
elma gibi*

*fındık tanesi gibi
turfanda yemiş gibi
nar için, bar için*

15. Meyvelerle ilgili hareketleri, işleri, duyguları belirten birleşik fiiller :

*armuda çık-
armudu taşla-
ayva at-
ayva gibi sarar-
ayvalar çiçek aç-
ayvaya nar deme-
(bağları) üzüm yap-
cevizi iç eyle-
(dalları) kiraz bas-
dut bit-
dut ye-
elma at-
elmaları taşla-
göklerden ayva düş-
güneşe fındık ser-*

*bahçe bar ol-
bahçeye bar de-
bar için ağla-
bostan ek-
ceviz toplama-
ceviz taş at-a-
cevizi buda-
elmayı dil-
elmayı say-
fındık kır-
fındığı iç eyle-
fındık yolla-
fındık fıstık at-
meyve ver-
meyvesiz kal-*

Mehdi Ergüzel

*güneşe vişne dök-
harmana fındık ser -
hurma bit -
kara üzüme benze -
karpuz kes -
karpuz su bağla -
kavak duta yat -
kavunu dil -
kestane kavur -
kestaneyi say -
kestaneyi yar -
kiraz al-
kirazlar çiçek aç-
kiraz ile orakta kavuş-
kiraz ye-
koyuna kelek tak
limonu dil-
limonu sık-
meyve dol -*

*nar at-
nar eyle-
portakal limon topl-
sarı çiğdeme dön-
sararıp limon ol-
üzüm at-
üzüm der-
üzüm koy-
üzüm sat-
üzüm ye-
(her çubuk) üzüm tutmaz
üzüm üzüme değ-
kara üzüme benze-
vişneyi dalda koy
yâre bader kır
yemiş al
zeytine nacak vur
zeytine taş at
üzüm ile besle*

C. Bilmeclerimizde Meyveler

Dal üstünde ateş yanar...

Bilmeceler; nesnelere veya konuların gerçek adını anmadan, anlamını açıklamadan, üstü kapalı sözlerle, gizli taraflarını ipuçlarıyla düşündürerek buldurmaya çalışan eğlenceli, manzum kelime oyunlarıdır.(Türkçe Sözlük,2005)

Çok çeşitli konularda varlık ve nesnelere bazan sembolik resimler halinde soran bilmeceler , mâniler gibi kültürümüzün şen manzumeleridir. Bu kısa sözler çocuklar kadar büyükleri de düşündüren ve çehrelere gülümseme dağıtan zekâ alıştırmalarıdır.

Mânilerin yanı sıra, meyvelerle ilgili bilmeceleri de inceledik, kırk kadar meyve üzerinde 400'ün üzerinde bilmece bulduk. Bunlardan seçtiğimiz bazılarını birlikte düşünelim. Özelliğine göre sıralayalım.

1. Meyveler hakkında çok az ipucu veren bilmeceler:

- *Teptim. Tekerlendi , öptüm şekerlendi.*
- *Hey gidi adem, içi dolu badem*
- *Dal üstünde al yanaklı oğlan*
- *Dal üstünde kolun var, al yanaklı kızım var*
- *Pembe yanaklı al dudaklı*
- *Alladım pulladım, sandık yapıp yolladım*
- *Ufacık çömlek içinde tatlı aş*
- *Dal ucunda süzülü torba*
- *Yapraklar arasında sarı kız*
- *Dalda kova asılı, içi mercan basılı*
- *Yakut gibi diziliyim, kandil gibi asılıyım*
- *Lâle, yakut taşım var, her bir sarraf dizemez*
- *Dıştan bir tane sandık, incilerle donandık*
- *Bir yanı beyaz, bir yanı al, tadı bal*
- *Aldır abası, yeşildir küpesi*
- *Yeşil ağaçta kırmızı boncuk*
- *Sivri tepe, kırmızı küpe*
- *Elime aldım al, ağızıma aldım bal*
- *Ağaç başında sarı kedi*
- *Yemişi tatlı güneş suratlı*
- *Üstü sarı düğmeli, dilim dilim dilmeli*
- *Yol üstünde mum yanar*
- *Sarıca suluca, al eline koy cebine*
- *Alçacık Ayşecik, kırmızı küpecik*
- *Tencere kaynar, kara kız oynar*
- *Karnında durur balı, eğri büğrüdür dalı*
- *Yer altında ak düğme*
- *Ağaç başında çapaklı bacı*
- *Dal üstünde bıyıklı çoban*
- *Çalı dibinde çıra yanar*
- *Bir süürü çocuğum var, burunları karaca karaca*
- *Alçacık dallı, yemesi ballı*
- *Ağaçta naz edenler, yeri beyaz edenler*
- *Lezzet veren damağa, kına yakan parmağa*

Mehdi Ergüzel

- *İçi darı dışı deri*
- *Bahçelerin tacı, yemeyen muhtacı*
- *Çiçeksiz meyve verir, o neyin ağacı*
- *Anam ferace, babam kütük*
- *İki kardeşim var, biri sofrada, biri meyhanede*
- *Bir sapta inci dizili*
- *Başı ateşte ayağı suda*
- *Altı tahta üstü tahta; içinde bir sıra softa*
- *Altı taş üstü taş; içinde bir sütlü aş*
- *Dal ucunda kitli sandık*
- *Dışı katık, içi kütük*
- *Yaştır kurumaz; tuzludur çürümez*
- *A benim al yastığım, içine un bastığım*
- *Dışı kömür karası, içi peynir mayas*

2. Meyve hakkında neredeyse hiç ipucu vermeyen sembolik bilmeceler :

- *Bir evim var, ne kapısı var ne bacası*
- *İçinde yıldızdan bir ocak, ocakta beş yavrucağ*
- *Bir ineğim var, Boynuzunu kırmadan eve girmez*
- *Bacadan sarktım, hocayı korkuttum*
- *Baş aşağı mungırşak, deve tüyünden döşek*
- *Alıbı var kalıbı var, seksen sekiz dolabı var*
- *Sonbaharda bir sandık, dallarında sallandık*
- *İşte şurda tepede, hemen doldur sepete*
- *Dal üstünde ateş yanar*
- *Sarı kız sarkar, düşecem diye korkar*
- *On iki kardeş, bir yorgan altında*
- *Sarık tepesinde sarı papaz*
- *Küçücük kuyu, cıvılda suyu*
- *Uzun uzun uzanır, gelin gibi bezenir*
- *Alçacık çınar, tutuşur yanar*
- *Attım sopayı topladım koyunu*
- *Kantar kantar asılır, vakti gelir açılır*
- *Dal ucunda sulu sepken*

- *Allah yapar yapısını, kulu açar kapısını*
- *Başı ateşte ayağı suda*
- *Findilli fit*
- *İki çatal çıkıcık*
- *Dağ üstünde çilli Fatma*
- *Anası yaylım kadın, oğlu oba delisi, kızı dünya güzeli*
- *İğnesiz ipliksiz, dizilir boncuk*
- *Sular harhara gider, meyit mezara gider*
- *Anası toprak içinde, oğlu pazara gider*
- *Mar maracık, yol daracık*
- *Dört bölüğü bir tanecik*
- *Bir kundak dört bebek*
- *Fildirini fişini, taşla kırdın dişini*
- *Küp içinde kara kuşak*
- *Bir küçücük boyu var, kadifeden donu var*
- *Kara tavuk, karnı yarık*
- *Sıra sıra dükkânlar, içinde bezirgânlar*

3. Meyve hakkında açıklayıcı, tasvirî bilgi veren bilmeceler :

- *Hamken yeşildir dalda sonra olur kırmızı*
- *Kabuğunu soy da ye, yanağını öp de ye*
- *Bir top gibi kırmızı, meyvelerin şen kızı*
- *Sarıdır, zerdaliye benzer*
- *Suludur, şeftaliye benzer*
- *Ne zerdali ne şeftali*
- *Ağaca konmuş karga, vurdum düştü harığa*
- *İçini kırdım ki, mercan ile kavurga*
- *Ne şekerdir ne nane, alınır tane tane*
- *En güzeli yetişir, Eyüp'teki tepede*
- *Üstü hafif tüylüdür, yemişlerin gülüdür*
- *Aşıklara lezzeti türlü cinas söyler*
- *Yeşil iken ağarır, yavaş yavaş sararır*
- *Sarardıkça sallanır, sallandıkça ballanır*
- *Sarı sarı içinde, sarı zarfın içinde*
- *On iki bülbül var, birbirinin içinde*

Mehdi Ergüzel

- *Dağda vardun darmağa, söğüt dalı kırmağa*
- *Otuz yüzük işledim, bir kınalı parmağa*
- *Bahar zamanı, gül fidanı; dalında akar kanı*
- *Dağdan gelir taştan gelir*
- *Ağzı bıyıklı bir arslan gelir*
- *Sevimlidir sarıdır, yemeklerin canıdır*
- *Şekli fıçıya benzer, ayılmanın sırrıdır*
- *Dışardan baktım, kırmızı çuvalcılar*
- *İçinde var macuncular, en dipte oduncular*
- *Var getir var getir, gelmezse yalvar getir*
- *Ellenmemiş ağaçtan, koklanmamış gül getir*
- *Zerre zerre dal olur, yeşil iken al olur*
- *Meylettikçe siyaha, lezzet verir damağa*
- *Tutar isen yavaş tut, iki elin kan olur*
- *Küçücük dağarcık, içi dolu daracık*
- *Bir ağaç kâmil olunca, ilk önce kökten çürür*
- *Bunun yüzbin dalı var, suyu kudretten yürür*
- *İlik ilik ilmeli, ilik gözü düğmeli*
- *Ya bunu bilmeli ya kırk köyü vermeli*
- *Değirmen deresi, bükler arası*
- *Tadından ayrılmış, viran kafası*
- *Bahçede teke bağlı, boynuzu köke bağlı*
- *Mantosu yeşil, düğmesi siyah*
- *Entarisi kırmızı, bunu bil kimin kızı*
- *Sarıdır abası, yeşildir libası*
- *Kırk tane deliği var, içinde iliği var*
- *Kuru kafa attım rafa*
- *Yemesi tatlı, maymun suratlı*
- *Dışı kara, içi kara, bunu bilmeyen maskara*
- *Küçük sandık içine odunla unu bastık*
- *Sonra boynundan tutup, dalın ucuna astık,*
- *Kaftanı kara, gömleği sarı, içinde kocakarı*
- *Üzerini çezerler, mangallara dizerler*

4. Bilmecelerde kelime grupları

4.1. İsim tamlamaları

4.1.1. Belirli isim tamlamaları

<i>amcamın oğlu</i>	<i>bahçelerin tacı</i>
<i>annesinin karnı</i>	<i>kızının kızı</i>
<i>ayılmanın sırrı</i>	<i>bir ağacın çiğidi</i>
<i>birbirinin içi</i>	<i>meyvelerin şen kızı</i>
<i>bir kızın dermanı</i>	<i>neyin ağacı</i>
<i>bir kutunun içi</i>	<i>yemeklerin canı</i>
<i>bunun yüz bin dalı</i>	<i>yemişlerin gülü</i>
<i>dalın ucu</i>	<i>her kanadın üstü</i>
<i>bal yemeğe gidenin on parmağı</i>	

4.1.2. Belirsiz isim tamlamaları

<i>Acem halısı</i>	<i>gül fidanı</i>
<i>ağaç başı(nda)</i>	<i>iki taş arası(nda)</i>
<i>ağaçlar içi(nde)</i>	<i>ilik gözü</i>
<i>bahar zamanı</i>	<i>kadın düğmesi</i>
<i>bir yorgan altı</i>	<i>kömür karaşı</i>
<i>bir yumurta içi</i>	<i>küp içi(nde)</i>
<i>bükler arası</i>	<i>oba delisi</i>
<i>çalı dibi</i>	<i>odun pazarı</i>
<i>dağ üstü(nde)</i>	<i>pamuk tarlası</i>
<i>dal ucu(nda)</i>	<i>peynir mayası</i>
<i>dal üstü(nde)</i>	<i>soğan pazarı</i>
<i>dere boyu(nda)</i>	<i>subay düğmesi</i>
<i>değirmen deresi</i>	<i>toprak içi(nde)</i>
<i>dünya güzeli</i>	<i>yer altı(nda)</i>
<i>görem suyu</i>	<i>yol üstü(nde)</i>

4.2. Sıfat tamlamaları

4.2.1. Renkli belirtenler

<i>ak düğme</i>	<i>kırmızı boncuk</i>
<i>ak gümüşten bir kale</i>	<i>kırmızı çömlek</i>
<i>akça bir meyve</i>	<i>kırmızı çuvalcılar</i>
<i>al canfes</i>	<i>kırmızı küre(cik)</i>
<i>al dudaklı</i>	<i>kırmızı laleler</i>
<i>al al gelinler</i>	<i>pembe yanaklı</i>
<i>al yanaklı kız</i>	<i>sarı düğmeli</i>
<i>al yastık</i>	<i>sarı kandil</i>
<i>alaca boncuk</i>	<i>sarı kedi</i>
<i>allı gelin</i>	<i>sarı kız</i>
<i>beyaz koyun</i>	<i>sarı öküz</i>
<i>bir top gibi kırmızı</i>	<i>sarı papaz</i>
<i>göğce boncuk</i>	<i>sarı softa</i>
<i>gökçe boncuk</i>	<i>sarı tavuk</i>
<i>kanlı baş</i>	<i>sarı zar</i>
<i>kara bulut</i>	<i>siyah boncuk</i>
<i>kara kardeşler</i>	<i>yeşil ağaç</i>
<i>kara tavuk</i>	<i>yeşil donlu bey</i>
<i>kara uşak</i>	<i>yeşil sandık</i>
<i>kırmızı boncuk</i>	
<i>kırmızı çömlek</i>	
<i>kırmızı çuvalcılar</i>	
<i>kırmızı küre(cik)</i>	
<i>kırmızı laleler</i>	
<i>pembe yanaklı</i>	
<i>sarı düğmeli</i>	
<i>sarı kandil</i>	
<i>sarı kedi</i>	
<i>sarı kız</i>	
<i>sarı öküz</i>	
<i>sarı papaz</i>	
<i>sarı softa</i>	
<i>sarı tavuk</i>	
<i>sarı zar</i>	
<i>siyah boncuk</i>	
<i>yeşil ağaç</i>	
<i>yeşil donlu bey</i>	
<i>yeşil sandık</i>	

4.2.2. Meyveyi düşündüren bir şekli ve niteliği belirtenler

<i>alçacık dallı</i>	<i>kitli sandık</i>
<i>alçacık tepe</i>	<i>küçücük boy</i>
<i>aşağı ağaca</i>	<i>küçücük dağarcık</i>
<i>konmuş karga</i>	<i>küçücük kuyu</i>
<i>atlas don</i>	<i>küçücük kırmızı bir ev</i>
<i>cıngilli küpe</i>	<i>küçük sandık içi</i>
<i>çiçeksiz meyve</i>	<i>mermer ocak</i>
<i>çıldırım çeper</i>	<i>sıra sıra dükkanlar</i>
<i>demir kilit</i>	<i>sivri tepe</i>
<i>dikenli yumak</i>	<i>sulu sepken</i>
<i>elenmemiş ağaç</i>	<i>sütlü aş</i>

<i>findilli fit</i>	<i>süzülü torba</i>
<i>halka demir</i>	<i>ufacık çömlek</i>
<i>ince elek</i>	<i>ufacık fıçıcık</i>
<i>kandil gibi asılı</i>	<i>yakut gibi asılı</i>

4.2.3. Meyvenin özelliğini sayılarla belirtenler

<i>beş küçük yavru</i>	<i>bir yumruk</i>
<i>beş on konuk</i>	<i>dört bebek</i>
<i>beş yavrucak</i>	<i>dört bölük</i>
<i>bin boncuk</i>	<i>dört ekmek</i>
<i>bin bir tane yumurta</i>	<i>dört göz</i>
<i>bin tane</i>	<i>dört odalı</i>
<i>bir ağıl odun</i>	<i>iki çatal çıkıcık</i>
<i>bir ay</i>	<i>iki el</i>
<i>bir çuval un</i>	<i>iki taş</i>
<i>bir direk</i>	<i>kırk köy</i>
<i>bir gemi</i>	<i>on iki bülbül</i>
<i>bir inek</i>	<i>on ili kardeş</i>
<i>bir kız</i>	<i>on parmak</i>
<i>bir kundak</i>	<i>otuz yüzük</i>
<i>bir kutup kuşu</i>	<i>seksen sekiz dolap</i>
<i>bir sandıkçık</i>	<i>yedi köy</i>
<i>bir sap</i>	<i>yüz bin dal</i>
<i>bir sürü çocuk</i>	<i>yüz yumurta</i>
<i>bir tanecik</i>	

4.2.4. Meyveyi insanla ilgili kelimelerle belirtenler

<i>alçacık Ayşecik</i>	<i>kırk tane cüce</i>
<i>bıyıklı çoban</i>	<i>kuru kafa</i>
<i>cümle alem</i>	<i>maymun suratlı</i>
<i>çapaklı baci</i>	<i>samur kürklü bey</i>
<i>çilli Fatma</i>	<i>Tatar hanım</i>
<i>çirkin suratlı</i>	<i>Tüylü oğlan</i>
<i>güneş suratlı</i>	<i>(yeşil) donlu bey</i>
<i>has Ermeni</i>	<i>viran kafa</i>
<i>her bir sarraf</i>	<i>yaylım kadın</i>

kara kız

4.2.5. Meyveyi insanla ilgili kelimelerle belirtenler

görülmemiş tat *kokulu meyve*
koklanmamış gül *tatlı aş*

4.3. Bilmecelerde tekrar grupları

sarı sarı *helle helle*
bucak bucak *zele zele*
fini fini fincan *kantar kantar*
geceli gündüzlü *havul havul*
al al *zerre zerre*
türlü türlü *uyur uyur*
tane tane *bididi bididi*
yumru yumru *ilik ilik*
kutu kutu *harıl harıl*
yavaş yavaş *fildirini fişini*
dilim dilim *mar maracık*
illem illem *sıra sıra*
min min *eğri büğrü*
çitim çitim *havur savur*
uzun uzun *iyнем iynem*

4.4. Bilmecelerde kısaltma grupları

4.4.1. Bulunma grubu

dal üstünde al yanaklı oğlan
dal üstünde bal
ocakta beş yavrucak
dal ucunda süzülü torba
yapraklar arasında sarı kız
sonbaharda bir sandık
yeşil ağaçta kırmızı boncuk
ağaç başında sarı kedi
ağaç başında çapaklı baci

*dal üstünde dikenli yumak
yer altında taş
ağaçlar içinde gülsüz
dal ucunda allı gelin
dağ üstünde çilli Fatma
dal ucunda sulu sepken
bir kundakta dört bebek
dal ucunda kitli sandık
dalda kara kardeşler
küp içinde kara uşak*

4.4.2. Ayrılma grubu

*yıldızdan yatak
yıldızdan bir ocak*

*deve tüğünden döşek
kadifeden don*

4.4.3. İsnat grubu

*içi mercan
ele fincanlı
kızı iki canlı
tadı bal
yemişi tatlı
üstü sarı düğmeli
sapı uzun
kendi(si) kara
askeri yeşil
içi darı
dışı deri
içi dolu
üstü yeşil
altı kırmızı laleler
babası koca gavur
oğlu has Ermeni*

*cebi dolu
yemesi ballı
mantosu yeşil
entarisı kırmızı
düğmesi siyah
altı tahta
üstü tahta
yemesi tatlı
dışı katık içi kütük
altı odun pazarı
kaftanı kara
karnı yarık
gömleği sarı
dışı kömür karası
içi pamuk tarlası
üstü Acem halısı*

4.5. Bilmecelerde bağlama grupları

ne kapısı ne penceresi, ne zerdali ne şeftali, mercan ile kavurg

4.6. Bilmecelerde zarf-fiil grupları

*küçücük boyuna bakmadan
ağızına kılığına bakmadan
ağacımdan düşünce
bir ağaç kamil olunca
siyaha meyil ettikçe
bir tane kırılınca
annesi kız iken
yel estikç*

4.7. Bilmecelerde sıfat-fiil grupları

*bunu bilmeyen ,bal yemeye giden ,damağa lezzet veren,
parmağa kına yakan*

Yapım ekli meyve isimleri:

<i>meyveli</i>	<i>meyvalık</i>
<i>hurmali</i>	<i>kirazlığı</i>
<i>yemişlik</i>	<i>(ey) bostancı</i>
<i>dutluk</i>	<i>çiğdemli</i>
<i>dutluğu</i>	<i>ayvalı</i>
<i>fındıklık</i>	<i>meyvesiz</i>

4.8. Bağlama grubu

kiraz ile erik (zamanı), ya kiraz ya yaz, ayva ile nar

D. Meyve Kelimesinin Geçtiği Manilerden Örnekler

*Kıbrıs'ın meyvesini
Güzellerin hasını
Ada bizim olacak
Ben gördüm rüyasını*

*Erzurum ildir bunun
Meyvesi baldır bunun
Anası yok ağlayan
Bacısı laldır bunun*

*Odamdan astım çiçek
Bu yıl Meyve Dolacak
Dalımda bir taneyim
Düğünüm tez olacak*

*Kalede yılan öter
Bağdat'ta hurma biter
Ergen kızın koynunda
Yapraksız meyve biter*

*Kar yağar kürek ister
Meyveler direk ister
Hasretliği çekmeğe
Demirden yürek ister*

*Bahar geldi çiçek açtı dağımız
Yaz gelince meyve verir bağımız
Gene çöl gurbete yolumuz düştü
Ya suyumuz çekti ya toprağımız*

*Bahar yaz-ılan gelir
Gam çekme gel sevdiğim
Meyve yaz-ılan gelir
Ellerle güller oynar
Bize naz-ılan gelir
Gam çekme deli gönül
Başa yazılan gelir*

*Ah dağlar dağlar dağlar
Gurbette yarım ağlar
Kuş yedi meyvesini
Kaldı meyvesiz bağlar
Gitti yarım gelmedi*

Mehdi Ergüzel

Oturmuş beni ağlar

*Gideyim önüm dardır
Bu ne meyveli bağıdır
Ben kazanam yar yesin
Nice ki canım sağdır*

*Dere dibi meyvalık
Nedir bu kalabalık
Sen yolla bana kırep
Ben yollayayım yağlık*

*Ağzında inci dişler
Gözünde menevişler
Öyle olgun meyve ki
Görenler dilin dişler*

*Şu derede kirazlar
Niçin meyve vermezler
Şu Çorum'un kızları
Hiç içeri girmezler*

*Uykum geldi esmerim
Yar sinemde beslerim
Yedi türlü meyveyi
Bir mânide isterim*

*Gel bana karşı otur
Mâniye mâni yetir
Yedi türlü meyveyi
Sen bul mânide getir*

**E. Mânilerimizde Geçen Meyve ve Çeşitlerinin Sıklık Sayıları
(664)**

1. elma (86)	22. bar (9)
2. nar (72)	23. limon (9)
3. üzüm (64)	24. iğde (7)

Mâni ve Bilmecelerimizde Geçen Meyve Adlarının
Türkçe'deki Kullanımları Üzerine Bazı Tespitler

4. ayva (43)	25. vişne (7)
5. kiraz (42)	26. karamış (7)
6. dut (38)	27. zerdali (4)
7. armut (25)	28. alıç (4)
8. erik (21)	29. çiğdem (4)
9. portakal (20)	30. kayısı (4)
10. kestane (20)	31. incir (3)
11. bostan (19)	32. muşmula (3)
12. ceviz (17)	33. fıstık (2)
13. karpuz (17)	34. kelek (2)
14. kavun (16)	35. karamuk (2)
15. meyve (16)	36. kuşüzümü (2)
16. fındık (16)	37. kızılıcık (2)
17. yemiş (14)	38. çilek (1)
18. şeftali (13)	39. çağla (1)
19. zeytin (12)	40. kuşburnu (1)
20. hurma (10)	41. mürdüm (1)
21. badem (9)	42. müşküle (1)

F.Bilmecelerimizde Geçen Meyve Çeşitlerinin Sıklık Sayıları (464)

1. ceviz (55)	22. şeftali (7)
2. nar (54)	23. dut (7)
3. üzüm (32)	24. katısı (6)
4. kestane (31)	25. hurma (6)
5. kiraz (31)	26. böğürlen (6)
6. karpuz (30)	27. H.cevizi (6)
7. iğde (20)	28. vişne (5)
8. incir (29)	29. erik (4)
9. elma (16)	30. fıstık (4)
10. karadut (12)	31. fındık (3)
11. badem (10)	32. kuşburnu (2)
12. muşmula	33. kuru üzüm (2)
13. zeytin (14)	34. kuşüzümü (2)
14. ayva (9)	35. çilek (2)
15. portakal (9)	36. çekirdek (2)
16. kavun (9)	37. palamut (2)
17. limon (8)	38. zerdali (1)

Mehdi Ergüzel

18. kızılıcık (8)	39. muz (1)
19. çiğdem (8)	40. dardagan (1)
20. keçi boynuzu (8)	41. çetene (1)
21. armut (7)	42. ahlat

İLK ON

1. nar (72+54) 126	6. ayva (43+9) 52
2. elma (86+16) 102	7. kestane (20+31) 51
3. üzüm (64+32) 96	8. karpuz (17+30) 47
4. kiraz (42+32) 74	9. dut (25+12+7) 54
5. ceviz (17+55) 72	10. armut (25+7) 32

G. Sonuç :

Kültürümüzün temel unsurları ve onların sözlü,yazılı metinlerdeki kullanılış şekilleri incelendikçe, hem ana dilimizin unutulmaya yüz tutan asırların birikimi güzellikleri ortaya çıkacak hem de yeni kavramların yapımı konusunda ipuçları bulunmuş olacaktır.

Biz bu çalışmamızda mâni ve bilmecelerimizi, meyve adlarının kullanılışı bakımından inceledik.650 kadar mânide 40 civarında meyve adını bilhassa kelime grupları halinde ; yerleri, şekilleri, renkleri, hareketli halleri ve insana göre durumları bakımından örneklendirerek sunduk. 450 kadar bilmecede ise adları verilmeden ipuçlarıyla tanıtılan yine 40 kadar meyvenin dilimizde ne ölçüde canlı ifadeler,benzetme ve mecazlara elverişli olduğunu gördük. Bilmecelerimiz sadece meyve adlarını düşündüren eğlenceli bir açıklama unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Kaynaklar

- [1] Ahmet Vefik Paşa,Lehçe-i Osmâni,İstanbul 1890
- [2] Akalın,Sami,Türk Mânileri,Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları,İstanbul 1972
- [3] Aksan,Doğan,Türkçenin Sözvarlığı,Engin Yayınları,Ankara,1996

Mâni ve Bilmecelerimizde Geçen Meyve Adlarının
Türkçe'deki Kullanımları Üzerine Bazı Tespitler

- [4] Divanü Lugati't –Türk Dizini,Türk Dil Kurumu Yayınları,Ankara 1991
- [5] Ergin Muharrem,Dede Korkut Kitabı II-İndeks,Türk Dil Kurumu Yayınları,Ankara 1991
- [6] Ergüzel,M.Mehdi,Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi IV,Türk Dil Kurumu Yayınları , Ankara1999
- [7] Göksu,M.Hasan,Mânilerimiz,Milliyet Yayınları,İstanbul,1970
- [8] Karamanlıoğlu,A.Fehmi,Gülistan Tercümesi,Türk Dil Kurumu Yayınları,Ankara 1989
- [9] Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara 1992
Mehmedoğlu,Alaeddin “Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışları Üzerine”SAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi 1-2 Sakarya 2001,s.124-140
- [10] Kutadgu Bilig III-İndeks, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,İstanbul 1979
- [11] Topaloğlu,Ahmet,Kur'an Tercümesi II-Sözlük, Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara 1978
- [12] Toparlı,Recep,İrşadü'l-Müluk ve's-Selatin,Türk Dil Kurumu Yayınları,Ankara 1992
- [13] Türkçe Sözlük,Türk Dil Kurumu Yayınları,Ankara 2005
- [14] Yeni Tarama Sözlüğü,Türk Dil Kurumu Yayınları,Ankara1996